

O chápání „jazykového pojmenování“ a „jazykového usouvztažnění“ (K Mathesiově koncepci funkční lingvistiky)

OLDŘICH LEŠKA — PAVEL NOVÁK

Když byla před prvním lingvistickým sjezdem konaným roku 1928 v Haagu položena otázka *Quelles sont les méthodes les mieux appropriées à un exposé complet et pratique de la grammaire d'une langue quelconque?*¹ — zabýval se V. Mathesius ve své odpovědi otázkami lingvistické charakteristiky,² jež vždy těsně spojoval se svou koncepcí funkčně pojatého jazykového popisu. Oba okruhy otázek — funkčně pojatá lingvistická analýza a lingvistická charakteristika (porovnávací studium jazyka) — zůstaly ve středu jeho vědeckého zájmu i nadále. Jeho práce, které sem spadají, směřovaly k vytvoření nejoriginálnější soustavy jazykového popisu v pražské škole, kterou lze co do systematickosti srovnávat jen s pracemi B. Trnky a V. Skaličky.³ V. Mathesius se také snažil své teoretické představy v plném rozsahu realizovat v universitních přednáškách konaných v polovině třicátých let, jejichž podstatnou část zpřístupnilo Vachkovo vydání.⁴

¹ Actes du Premier Congrès International des Linguistes à La Haye du 10—15 avril 1928, Leiden. — Odpovědi na položenou otázku jsou otištěny na s. 33—63.

² *On Linguistic Characterology with Illustrations from Modern English*, Actes 56—63.

³ Náčrt Mathesiovy koncepce mluvnice je také součástí kolektivních tezí Pražského lingvistického kroužku (TLCP 1, 1929, Thèses, s. 11—13). Nezdá se však, že by tato skutečnost měla zvláštní význam pro další úvahy o mluvnici v PLK. — B. Trnka, *Rozbor nynější spisovné angličtiny I—III*, Praha 1953—1956. — O vzájemném vztahu svého přístupu a přístupu Skaličkova mluví V. Mathesius v recenzi Skaličkovy knihy *Žur ungarischen Grammatik* (Pokus o teorii strukturální mluvnice, SaS 2, 1936, 47—54).

⁴ V. Mathesius, *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistického*. K vydání připravil Josef Vachek, Praha 1961. — Pro pochopení povahy vydané knihy jsou důležité informace o její genezi, které nám laskavě poskytl dr. Karel Hais, vědecký pracovník Ústavu jazyků a literatur ČSAV; v polovině třicátých let byl K. Hais V. Mathesiovi — stíženému očním neduhem — přidělen jako vědecký pomocník (touto funkcí prošli vlastně všichni naši přední anglisté). V akad. r. 1934/35 a v zim. sem. 1935/36 po jedné hodině dvakrát týdně přednášel V. Mathesius „Vědecký rozbor současné angličtiny“; podkladem k přednáškám byly systematicky uspořádané obálky s jazykovými doklady, výpisky, koncepty a záznamy nápadů. Den před přednáškou K. Hais předčítal V. Mathesiovi materiál k přednášce, vybraný podle jeho instrukcí a při předčítání jej na Mathesioův pokyn doplňoval, upravoval a přeskupoval. Pak si V. Mathesius takto připravenou látku promýšlel a příští den zpaměti přednášel. Na přednášce K. Hais pořizoval co nejuvěrnější zápis (nikoli stenografický), ihned po přednášce jej V. Mathesiovi předčítal a opět jej podle jeho pokynů opravoval a upravoval. Týž den — výjimečně den následující — takto upravenou verzi opisoval na stroji (s několika kopiemi) a později znovu V. Mathesiovi četl a definitivně opravoval. Alespoň dvě kopie pořizovaných zápisů byly svázaný; na čisté straně listů jedné z nich dával V. Mathesius v pozdějších letech psát své poznámky. Takto upravený exemplář byl podkladem edice J. Vachka.

2 Vzhledem k výjimečnému významu Mathesiovy koncepce je zcela přirozené, že se v pokračování pražské lingvistické tradice často setkáváme s mathesiovskými termíny funkční gramatiky, zvláště s klíčovými termíny „pojmenování“ a „usouvztažnění“. Lze však snadno uvést doklady toho, že pojmový obsah těchto výrazů bývá v novějším užívání nejednotný a že — což je zvláště závažné — bývá pojímán zjednodušeně. Nejde tu o pouhou nepozornost, je to nejspíše důsledek toho, že samo znění (jazyková forma) těchto termínů vede příliš snadno k zjednodušujícím obsahovým interpretacím, uvolňujícím původní zařazení do Mathesiových textů, a tím i vztah k širším souvislostem, které jsou nutné pro přiblížení jejich obsahové stránky.

Mathesiova koncepce funkční gramatiky byla sice v základních rysech ustálená, nebyla však v průběhu řady let přemýšlení neměnná; vyvíjela se s jistým kolísáním dostatečně určitým směrem, nabývají při vši obezřetnosti autorových formulací stále určitějších, pevnějších lingvistických obrysů. Vystižení základního směřování Mathesiových úvah je důležité nejen pro pochopení jeho díla v organicky živé celistvosti, ale také pro postižení souvislostí s poválečnými příspěvky k této problematice.⁵ Vracíme se k Mathesiovu dílu a snažíme se rozbořem několika vybraných míst naznačit, jak se obrážela dynamika Mathesiovy koncepce v užívání termínů *pojmenování* a *usouvztažnění*.⁶ Nejprve uvádíme Mathesiovy formulace, které považujeme za zvláště důležité a výstižné, a uvádíme analytický přehled termínů i případných opisů, k němuž připojujeme dílčí komentář; nakonec se pokoušíme vystihnout zaměření Mathesiových mnohaletých úvah.

Z Mathesiových prací pocházejících z různých dob vybíráme tato místa, která zde řadíme zhruba podle stupně jejich explicitnosti:

(1) „I am fully persuaded that a complete system of functional grammar can be built upon the analysis of the two fundamental linguistic activities, the semantic activity of giving names and the syntactic activity of putting the names into mutual relations. This does not mean, it must be added, that the functional conception should entirely replace the formal one. For it is at first sight evident that in language there exist many formal associations upon the basis of which formal systems of the means of expression are formed.“⁷

(2) „Řekl jsem již, že se funkční lingvistika staví na stanovisko mluvčího ... Ať se sebeusilovněji snažíme poznati, co se v nás vlastně při mluvení děje, jak se dostáváme k tomu, abychom řekli to, co říkáme, právě takovou jazykovou formou, výsledky našeho úsilí jsou v normálním případě velice nedostatečné. Teprve, když nás zarazí nějaká překážka, ať povahy nahodilé nebo patologické, objeví se nám část duševního postupu, kterým připravujeme promluvení, v jasnějším světle ... Z pozorování takových

⁵ Srov. diskuse o poměru „slova“ a „pojmenování“ a o poměru „věty“ a „výpovědi“ inspirované pracemi M. Dokulila a F. Daneše, otištěnými ve sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958; M. Dokulil, *K povaze vztahu slova a pojmu, věty a myšlenky*, 108—112; M. Dokulil a F. Daneš, *K tzv. významové a mluvnické stavbě věty*, 231—246.

⁶ Vzhledem k významnému postavení termínů *pojmenování* a *usouvztažnění* v Mathesiově koncepci překvapí, že ve Vachkově slovníku (*Dictionnaire de linguistique de l'École de Prague* par Josef Vachek. Avec collaboration de Josef Dubský, Utrecht 1960. Ruský překlad pod názvem *Lingvističeskij slovar' Pražskoj školy*, Moskva 1964) se o nich vlastně nic nedovídáme. Je uveden jen termín *pojmenování* — ovšem jen ve smyslu jazykového prostředku.

⁷ V. Mathesius, *New Currents and Tendencies in Linguistic Research*, MNHMA (sb. Zubatého), Praha 1926, 199. — Zde i dále typogr. vyznačili některá místa autoři.

